

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 3

İstanbul — 1985

BİR FITRAT DİNİ OLARAK İSLÂMİN KARAKTERİSTİKLERİ

Y. Doç. Dr. Yaşar Nuri ÖZTÜRK

(M. Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Öğr. Üy.
ve Bilim Dalı Başk.)

Batılı bir yazar : «Batı'da yapılan din tanımlarını sıralarsak bunlar yüzleri bulur.»¹ diyor. Bu tesbit, İslâm söz konusu edildiğinde geçerliliğini yitirmektedir. İslâm'ın vahdet dini oluşu, O'nun için verilen tanımların da, bir iki kelime farkı dışında, aynı esasları içermesiyle de belirgin hale gelmektedir. Gerçekten de muhtelif islâm bilginlerince yapılan din tarifleri, konuya dar veya geniş açıdan bakmış olmanın dışında, hemen hiç fark arzetmezler.

Klasik devrin en büyük kelimat bilginlerinden biri olan Bakıllânî (ölm. 404/1013) dini : «Allaha teslimiyet ve O'nun önünde boyun eğmek»² olarak tanımlamak suretiyle konuya çok geniş açıdan bakmıştır. Tarih içinde, islâm bilginlerinin verdikleri din tanımları, Ehlişünet akaid kitaplarının sık sık tekrarladıkları şu iki cümlede ifadesini bulmuş ve bu iki cümle hemen hemen resmî din tanımı haline gelmiştir :

a) «Din, bir ilahî buyruklar manzumesidir ki akıl sahiplerini, kendi serbest ihtiyarlarıyla doğrudan doğruya hayra iletir.»³

b) «Din, akıl sahiplerini, peygamberin tebligatını kabule çağırarak bir ilahî buyruklar manzumesidir.»⁴

Bu tanımlarla ifadeye konan İslâm'ın, bir din olarak filolojik yönden tahlilini ve bu tahlilin ulaştırdığı sonuçları biz «Din Mefhumu ve İslâm Bilginlerinin Din Telakkileri» adlı etüdümüzde değerlendirdik. Bu makalemizde İslâmiyet'in bir iman, nizam ve aksiyon olarak karakteristik husûsiyetleri üzerinde duracağız. Kur'an ve Sünnet'in tetkiki bizi, sözünü ettiğimiz husûsiyetlerin şu şekilde tesbit edilebileceği kanaatine götürmüştür bulunmaktadır :

1 Pelet, 27.

2 Bakıllânî, et-Temhid, 360.

3 el-Likaanî, din mad.

4 Cürçânî, din mad.

1. Evrensellik :

İslâm'ın karakteristik niteliklerinin başında onun kendisini, başlangıçtan sonuna kadar bütün insanlığın dini olarak tanıtmaması gelir. «Allah katında din İslâm'dır»⁵ İslâm'ın tanıttığı Allah «âlemlerin rabbi-dir»⁶. Bu Allah anlayışının zorunlu sonucu, İslâm'ın da bütün âlemlerin dini oluşudur. Bütün âlemlerin dini oluş, zaman ve mesafe bakımından ilginç bir anlam taşımaktadır. İslâm, yani insanın yaradılış dini insanın dünya planında belirışinden önce varolan bir olgudur ve bu olgu insanın dünya planından çekilişinden sonra da varolmaya devam edecektir. Çünkü fitran dini olan İslâm insanla Allah arasında ezeli ve ebedî bir ilişkidir. Bu ilişkinin dünya planında beliren kısmı, daha çok dikkat çekici olduğundan biz «din» adı altında sadece bu evreyi ele almaktayız.

Kur'an-ı Kerim insan-Allah ilişkisini *ezelî ahd* veya *mîsak* diye adlandırılan bir zamandan başlatır. Bu ilişkinin son muhasebesi ise «din günü»nde yapılacaktır. Din gününün sahibi de Allah'tır. Demek oluyor ki insan-Allah yani yaratılan-Yaratan ilişkisi, ezelden ebede bir «din ilişkisi» olarak ele alınıyor Kur'an tarafından. Louis Gardet'in ifadesiyle burada «başlangıcı ilk ahd, sonu da son gün olan bir meta-historik sözkonusudur». Buna, yine aynı yazarın ifadesiyle «tarihin ilahileştirilmesi» veya «tarihin teolojisi» (théologie de l'histoire) da diyebiliriz. Bu temel düşüncenin bir uzantısı olarak Kur'an ilk insanı, aynı zamanda ilk peygamber olarak tanıtır ve son peygamberi de, kendisinin hitap ettiği geniş alana yani «bütün âlemlere» rahmet olarak belirler⁸. Buna dayanarak Benan'ın şu sözlerini bir hakikatin açıkça ifade edilişi sayabiliriz : «Gerçek müslüman aynı zamanda gerçek Musevî, gerçek Hıristiyandır.»⁹ Çünkü İslâm ezelden başlar ve Son Peygamber'in anlattığı şekilde müslüman olabilmek için bütün peygamberlere inanmak, başka bir deyimle bütün peygamberlerin aynı anda bağlısı olmak gerekir.

İslâm'ın hiçbir emir ve yasağı, bütün insanlık muhatap alınmadan dile getirilmemiştir. O kendisini, dinlerden bir din, düşüncelerden bir

5 Kur'an, Âli İmran 19.

6 Kur'an, Fatiha 1, vs.

7 Gardet, 53-56.

8 Kur'an, Enbiyâ 107

9 Gardet, 59.

düşünce, sistemlerden bir sistem olarak değil, yaratılış ve varoluş kanunlarının insana ilişkin kısımlarının toplamı olarak gösterir. Bunun içindir ki «diğer medeniyetler arasında İslâm modern zamanın ana problemlerine çözüm olabilecek unsurları bünyesinde taşıyan temel sistem olarak karşımıza çıkar.»¹⁰ Ve yine bunun içindir ki «İslâm'ın modern doktrinler ve modern hukuk sistemleriyle, en küçük anlamda da olsa, sürtüşme ve çatışmaya girdiğini söylemek, böyle bir görünüm yaratmak saçmalık olur.»¹¹ Bütün hümanist düşünürlerin, özellikle günümüz dünyasının, hümanizmle İslâm arasında inkâr edilmez ve kenara itilemez ilişkiler gören yazarlarının bol bol kullandıkları «milletler arası ahlâk» (La morale internationale), evrensellik (universalité), «insanî değerlerin müstakbel evrenselleştirilmesi» (universalisation future des valeurs humaines), «milletler arası hümanist hukuk» (droit international humanitaire), «barış hukuku» (droit de la paix) vs. gibi kavramlar en ideal ve doyurucu kaynağını ve hedefini İslâm bünyesinde bulabilmektedir.»¹²

İslâm'ın, insanlık bünyesine yerleşme devresi olan asrısaalette izlenmiş olduğu seyir de onun genellik ve evrensellik vasfına uygun bir tarz içinde olmuştur. «İslâmiyet'in kuruluşunun, doğduğu şehrin dışın-da gerçekleşmesi ve oluşmasında çok değişik gurupların rol alması, İslâm'da mahallî çıkarları aşan bir birlik şuurunun esas olduğuna işaret eder.»¹³ İslâm'ın bir bölgenin, belli bir ırkın dini olmadığı gerçeği Son Peygamber'in hicreti ile insanlık tarihine dikkat çekici bir tarzda işlenmiştir. Hicret; mahallî çıkarları bölge ve kabile çıkarlarını, gelenekleri, kişisel eğilim ve zevkleri ölümsüz bir iman ve ülkü uğruna terketmenin en mükemmel belirtisidir. Ashabın, müslüman takvimin başlangıcını, Peygamber'in doğumu, peygamberliğin bildirilişi vs. gibi olaylar yerine hicretin vukuuna bağlamaları, bu bakımdan emsalsiz bir anlam ifade etmektedir. O halde ne Peygamber belli bir ırkın veya iklimin çocuğudur, ne de İslâmiyet belli bir bölgenin dini ve yoludur. Muhammed Mustafa ve Kur'an'ın önderlikleri bütün insanlığa, hatta bütün yaratıklara hitap etmektedir. İslâm düşünce tarihine damga vurmuş kişilerden biri olan Hallâc-i Mansûr bu gerçeğe değinirken şöyle diyor : «Muhammed, o peygamberdir ki yeryüzü sakinleri kadar gök-

10 Boisard, 29.

11 Aynı kaynak, 20.

12 Bu konuda bk. Boisard, 25 vd.

13 Sezer, 158.

lerdeki varlıklara da önder olarak gönderilmiştir... Konuşması arabî ise de kendisi ne şarklıdır, ne de garplı.»¹⁴

2. Tevid-Vahdet :

Vahdet veya tevhid, fıtrat dininin bir niteliği olarak şu şekilde ifadeye konabilir : Zerrede ve kürede, fertde ve toplumda, yaratanda ve yaratılarda aynı kanunların yürürlükte ve işlerlikte olması. Bu prensibin bir uzantısı olarak İslâmiyet; hayat-ölüm, dünya-âhiret, fert-toplum, toplum-devlet vs. ikiliği kabul etmez. Bunların hepsi tek elden yani fıtrat elinden düzenleme gören ve aynı ölçülerin hükmü altında bulunan anlamlı ve ahenkli bir bütün arzederler. Yalnız ölçüler vardır ve ölçülere uyulduğu takdirde bu saydıklarımız, bütünü ahengini sürdürecektir tavrı ve tarzı korurlar. Bunun içindir ki İslâm'da din-dünya ikiliği ve bunların ayrı ellerden tanzimi, kesinlikle söz konusu edilemez.

Vahdet veya tevhid, başka bir deyimle BİRLİK prensibinin, üzerinde olduğumuz konu bakımından bazı belirişlerine kısaca değinmek yerinde olur :

a) *İnsanlığın vahdeti* : İnsanlık bir bütündür. «Bütün insanlar Âdem'in çocuklarıdır ve Âdem de topraktan yaratılmıştır¹⁵.» Beyazın siyaha, arabın arap olmayana, zengininkin yoksula, erkeğin kadına, güçlünün zayıfa üstünlük taslaması yersiz ve anlamsızdır, yasaktır. Çünkü bütün insanoğulları bir erkek ve bir dişiden yaratılmışlardır¹⁶.

İnsanlığın vahdeti, her şeyden önce taassup ve bağnazlığın silinmesini gerekli kılar. Allah «âlemlerin rabbi», Peygamber, «bütün varlıkların rahmeti» olduğuna göre, inkârcı olmak bile İslâm muştı ve rahmetine muhatap olmayı engellemez. İslâm sadece «müslüman» statüsünde olanların rahmeti ve rehberi değildir. Gerçi dar anlamda ve bir hukukî statü olarak bir «müslüman» kavramı inkâr edilemez; fakat, geniş anlamıyla, daha doğrusu göksel ve ilahî bir tebliğ olarak İslâm başlangıcından sonuna kadar tüm insanlığın rehberi ve ümit kaynağıdır. Meseleye bu açıdan, az önceki «Evensellik» başlığı altında açıklık getirmiş bulunuyoruz.

14 Öztürk; Hallâc, 71-73.

15 Tirmizî; menâkıb, 73; Dârimi, edeb 111.

16. Kur'ân, Hucurât 13.

b) *Hayatın vahdeti* : Hayatın vahdeti derken hayat-ölüm, fert-toplum vs. gibi ikiliklerin İslâm bünyesinde bulunmadığını söylemek istiyoruz. Herkesçe bilindiği gibi, İslâmiyet, insan aklının kudret alanı içine giren konuları vahyin düzenleme alanı dışında tutmuş ve bu alanda insanı, aklını kullanmaya çağırmıştır. Vahy alanı içine giren konulara gelince, burada hiçbir ayırım yapılmadan, düzenleme tek elden gerçekleştirilmiştir. Bu alanda Yaratıcı kudret ortaklık tanımaz. Esasen bu anlamda tevhid, yaratılmış olmanın karşıt kavramıdır. Bu anlamda yalnız Yaratıcı kudrettir ki zıdları barışık tutabilir. Kur'an şöyle diyor : «Yeryüzünün bitirdiklerinden, kendi benliklerinden ve daha bilemeyecekleri birçok şeyden çiftleri yaratan Allah'ın şanı ne kadar yücedir...»¹⁷ Yaratıcı kudret bu «çiftler»in kâinat ve fıtrat düzeni içinde ahenkli bir bütün halinde, belirlenen hedefe gitmesini yönetmekte ve bu yönetimde aklın gücünü aşan konuları bizzat kendi eliyle düzenlemiş bulunmaktadır.

Özetlemek istersek şöyle diyeceğiz : İslâmiyet; vahyin el attığı alanlarda, hangi konu olursa olsun, tek elden düzenlemeyi esas alır. Çünkü geçerli olan kıstas dünya-âhret ayırımına dayanan kıstas değil, vahy-akıl ayırımına dayanan kıstastır. O halde «ahlâk alanı bir elden, hukuk alanı başka bir elden düzenlenir» prensibinin İslâm'da yeri yoktur. Çünkü «İslâmiyet'de hukukî sorumlulukla ahlâkî ödev arasında fark söz konusu değildir»¹⁸. Yine İslâmiyet'de, Batı düşüncesinin St. Augustin'e dayandırdığı ilahî devlet (civitas dei), dünyevî devlet (civitas terrana) ayırımının da geçerliliği yoktur. «Mülk ve saltanat Allah'ındır» prensibi Kur'an tarafından birçok yerde dile getirilmiştir¹⁹. Mülk ve kudretin sahibi, akla bıraktığı konularda insanı, akli kullanmaya çağırmış, vahyin tekelindeki konularda yalnız kendisi konuşmuştur. Aklın kudret alanına müdahale etmeyen İslâm vahy eliyle düzenlenen alana da aklın müdahalesini istememektedir.

İslâm'ın akıl ve vahy alanlarına ayrı ayrı saygıyı esas alan tutumunu değerlendiren bazı düşünürler onu «eşitliği ve laikliği esas alan bir teokrasi» (théocratie laïque et égalitaire) olarak nitelendirebilmektedirler²⁰. «Bu anlayışta, altını çizerek belirtmek gerekir ki, Batı tipi

17 Kur'an, Yâsîn 36.

18: Boisard, 23.

19 Bu konuda örnek olarak bk. Zümer 3; Mümin 16; Mâide 44, 45, 50; Şuarâ 21

20 Massignon tarafından yapılan bu tesbit için bk. Gardet, 74.

veya antik tip bir teokrazi yoktur. Daha doğrusu bu anlayışta klasik tipte bir teokrazi nosyonu yoktur. Hatta «teokrazi» sözünün bile yeri yoktur. Çünkü ortada bir «klerje: ruhban sınıfı» mevcut değildir. Bütün müslümanlar kardeştir. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki klasik devrinde İslâm asla teokratize olmamıştır. Halife, aynı zamanda bir devlet reisi olan Peygamber'in vekilidir; Allah'ın vekili değil.»²¹

c) *İlimlerin vahdeti*: Bu noktada söylenmesi gereken temel cümle, bızce, şu olabilir: İslâmiyet'de din ilmi, din dışı ilim diye bir ayırımın yeri yoktur. Yani belli bir ilimler topluluğu kutsal, diğerleri ikinci veya üçüncü sınıf ilimlerdir şeklinde bir ayırma itibar edilmemiştir. Açıktır ki teknik bir tasnif ve tertip olarak din ilimleri-pozitif ilimler veya beden ilimleri vs. gibi ayırımlar yapmanın hiçbir kötü yanı olamaz.

İslâm düşüncesine göre Allah'ın sıfatlarının ikincisi İLİMDİR. Bu demektir ki İslâmiyet uluhiyyet kavramının temel niteliklerini sayarken Hayat'ın hemen ardından ilmi devreye sokarak, ilmin sadece insan hayatındaki yerine değil, kâinat bünyesinde işgal ettiği mevkiin büyüklüğüne de dikkat çekmiştir. Konuyu fazla detaylandırmadan şu noktalara işaret etmek istiyoruz: Kur'an bütün kâinatı, o arada insanı ilahî âyetler topluluğu olarak görür ve ilahî âyetlerin tümünün incelenmesini, bir görev olarak insana yükler. İnsanı kuşatan âlem kadar insanın kuşattığı âlem de âyettir. Bu iki âlemin yani insanın ve insanın dışındaki dünyanın aynı önem ve dikkatle tetkik edilmesi gerekir. Kâinat-taki ahengin bir huzur ve mutluluk olgusu halinde insan hayatına yansması bu iki tetkik alanı arasında denge kurulmasına bağlıdır. Yalnız insanı kuşatan âyetlerin — Kur'an bunlara âfâkî âyetler diyor — tetkikine yönelik ilimlerin — fizik ve teknik ilimler — geliştirilmesi ve insanın kuşattığı âleme ilişkin ilimlerin — insan ilimleri — ihmali vahdet prensibini zedeler ve insan hayatında özlenen dengenin elde edilmesini engeller. Bunun tersi de aynı sonucu verir. Kur'an, bu noktada hakim olması gereken vahdet prensibini hatırlatırken şöyle diyor. «Aklımı ve gönlünü işletenler için yeryüzünde de âyetler vardır, sizin iç dünyanızda da. Hâlâ bakıp görmeyecek misiniz?»²² Kur'an bize, sinek kanadından okyanuslara, deve kamburundan göklere kadar her şeyin bir âyet yani Allah'a götüren ve tetkiki gereken bir belirti olduğunu söylüyor. Göz yaşı, tebessüm, uyku, konuşma, toprak altındaki kemik-

21 Gardet, 74-75.

22 Zâriyaat, 20, 21.

ler, kayalar, yıldızlar, gece, gündüz, rüzgâr, yağmur... kısaca gözü-müzün gördüğü ve idrakimizin kavradığı her şey bir âyettir ve tetkiki gerekir. Kur'an'ın kendi sözlerinin belli parçaları da âyet adı alır. Bütün bu âyetlerin tetkikine yönelen ilimler ve âlimler hürmete layıktır. Çünkü ilim, âyet tetkiki demektir ve âyetin ne olduğunu gördük. Müsteşrik Gardet'in; «âlimlerin mürekkepleri şehit kanından üstündür» hadisini açıklarken «din ilimleriyle uğraşanlar»²³ kaydını koymasına tas-hihe muhtaçtır. Çünkü İslâm düşüncesinde âyetler arasında bir derecelendirme yoktur. O halde mabed ve tekke kadar laboratuvar da kutsalır. Esasen İslâm düşüncesine göre, laboratuvar da bir mabedir. Daha da önemlisi, bütün yer yüzü bir mabettir. «Tabiatı, Allah'dan taş-a kadar tetkik etmek istiyorum»²⁴ diyen düşünür bir Kur'an âyetini dile getirmiş gibidir.

Anlaşılan odur ki ilimlerin vahdeti şu iki anlamı ifade edecektir : Birincisi, bütün ilimler ilahî âyetleri tetkik sûretiyle Allah'ı arayıştır ve bu yüzden bütün ilimler kutsal, bütün âlimler hürmete layıktır. İkinci, insana ilişkin ilimlerle eşyaya ilişkin ilimler birlikte yürümelidir. Bu ilimlerden biri hesabına bozulan denge, insanlık için büyük felaketlere malolabilir. Günümüz insanı böyle bir felaketin kucağında kıvranmaktadır. Konuya bu açıdan yaklaşmayı, başka bir yerde, bağımsız bir başlık²⁵ altında deneyeceğimizden burada bu kadarla yetiniyoruz.

İlimlerin vahdeti hakkında yaptığımız kısa açıklamaya dayanarak sunları söyleyebileceğiz : Tarih boyunca, İslâm toplumlarında cami ile medrese, dergâhla laboratuvar, pozitif ilim adamıyla din âlimi aynı şekilde kutsanmış, bunun sonucu olarak da hemen bütün ilimlerin kuruculuk şerefi müslümanlara ait olmuştur. Başlangıcından bugüne kadar İslâmiyet, mesela Hıristiyanlığın aksine, ilmin gelişmesinden, bilginlerin çoğalmasından her zaman mutluluk duymuştur. Çünkü bu gelişme ve çoğalma ona kuvvet bahşetmiştir. Böyle olduğu içindir ki ilim muhitleriyle din muhitlerinin çatışma ve didişmesi İslâm tarihinde görülen şeylerden değildir. Tam tersine pozitif bilimlerde bile zirveye ulaşmış simalar daima din adamları arasından çıkmıştır. Bu imana gönül verenler iyi bilmişlerdir ki, miladi 6. asır gibi bir zamanda, Arap Yarımadası gibi vahşet ve dehşetin hakim olduğu bir kum okyanusu-

23 Gardet, 52.

24 Virchow'un bu sözü için bk. Schwartz; Araştırmacı ve Zamanı, Üniversite Konferansları, İstanbul, 1937, sayfa, 75.

25 «Bir İnsan İlminin Kuruluşuna Doğru»

nun ortasında, «*ümî*» bir Peygamber'e ilk vahyedilen emir, «oku» emridir²⁶. Sadece bu gerçek bile İslâmîyet'de ilmin nasıl bir merteye işgal ettiğini göstermeye yeter.

3. Merhamet :

İslâm'ın uluhiyyetten ubudiyyete, ubudiyyetten de uluhiyyete uzanan çizgisinde en belirgin özelliklerden biri de merhamettir. İslâm kaynaklarında bu, daha çok *rahmet* olarak geçer. Bunlar aynı kökten ve aynı anlamda tabirlerdir. İslâm'ın belirgin özelliklerinden biri olarak ele alacağımız merhameti «sonsuz ve sınırsız merhamet» olarak belirlemek gerekir. Fıtrat dininin belirgin niteliklerinden biri olan merhamet, Kur'an'ın Allah telakkisinde, uluhiyyetin kullukla ilişkisinde mühür ve mihver keyfiyettir. Yaratıcı kudretin varolan ve olma imkânı içinde bulunan bütün «yaratılan» varlıkları kuşatan sonsuzluğu merhamet olarak nitelendirilmiştir : «Rahmetim her şeyi ve herkesi çepeçevre kuşatmıştır.»²⁷

Allah, kullarına sorumluluklar da yüklediği için elbetteki onlardan hesap soracaktır. Bu da, yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin cezalandırılmalarını gerekli kılar. Kur'an, bünyesinde ceza keyfiyetine de esaslı sûrette yer vermiştir. Açıktır ki böyle bir keyfiyetin yokluğu, yükümlülüğün ihlalini karşılıksız bırakarak dinin en önemli unsurlarından biri olan sorumluluğu ve giderek dinin özünü zedeler. Dinin, insan ruhunda ve insan hayatında beklenen etkileri gösterebilmesi için *sorumluluk ve ceza ilkesinin* dikkatle korunması zorunludur. Aksi halde din bir estetik zevk ve romantizmden öteye gidemez. Özellikle İslâm'ın böyle bir şeye asla tahammülü yoktur. Kur'an bu noktada çok açık ve net bir tavır takınmıştır. Dikkat çekicidir ki Kur'an daha ilk âyetlerinde yaratıcı kudreti «hesap gününün sahibi ve yöneticisi»²⁸ olarak vasıflandırmaktadır. Yine dikkat çekicidir ki bu âyette «hesap» anlamında din kelimesi kullanılmıştır. Din deyiminin aynı zamanda hesap ve ceza anlamını da içerdiğini, hepimiz açıkça bilmekteyiz. Özetlemek gerekirse deriz ki : Bütün mükellef varlıkların (insan, melek, cin, şeytan ve bir anlamda hayvanlar) hesaba çekileceği güne «Din Günü» diyen Kur'-

26 bk. Kur'an, Alak 1.

27 Kur'an, A'raf 156.

28 Kur'an, Fâtiha 3.

an²⁹ din kurumunda hesap ve ceza, kısaca maddîsi ve manevîsi ile *müeyyide* keyfiyetinin ne derece önemli bir unsur olduğunu, bu tutumuyla, ilginç bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bütün bu söylediklerimiz, İslâm adına konuştuğumuz anda, inkârı mümkün olmayan hakikatler halinde karşımıza çıkarlar. Ancak unutmamak gerekir ki Kur'an'ın ortaya koyduğu şu ezeli ve ebedî prensip, bütün bu hakikatleri kucağında taşıyan bir «kucaklayıcı hakikat» olarak belirir : Rahmet ve merhamet esas ve kural, azap ve gazap istisnaidir.» Yaratıcı şöyle sesleniyor : «Azabımı dilediğime isabet ettirim. Rahmetim ise her şeyi çepeçevre kuşatmıştır.»³⁰ Bu gerçek, Kur'an'ın ilk sûresinin ilk âyetlerinde mücizevi bir şekilde sergilenmiştir. Gerçekten de, Fatiha sûresinin ilk âyetinde kendisini «âlemlerin rabbi» olarak nitelendiren yaratıcı, ikinci âyetinde kendisinin *rahman* ve *rahim* olduğunu belirtiyor. Aynı yaratıcı kudretin hesap sorucu ve ceza verici vasfı *rahman* ve *rahim* sıfatlarından sonraya bırakılmıştır. İlâve edelim ki, islâm bilginlerinin bir kısmına göre Kur'an'ın ilk âyeti, diğer bütün sûrelerin de başlarında yeralan³¹ *Besmele*'dir. Bu düşünce tarzı kabul edilirse demek zorundayız ki Kur'an, temel konusu olan ulûhiyyetin vasıflarının ele alındığı ilk âyetinde bu vasıfları *rahmaniyet* ve *rahimiyet* yani merhamet sahibi olmak şeklinde ifadeye koymuştur. Bu, üzerinde, hayranlık ve ısrarla durulacak bir özelliktir.

İşaret etmeye çalıştığımız bu nüktenin bir uzantısı olarak Son Peygamber'in : «Besmelesiz başlanmış işler, sonuçsuz kalmaya mahkûmdur»³² buyurduğunu görüyoruz. Demek oluyor ki fıtrat dini mensupları, başladıkları ve yürüttükleri her işte, bağlı oldukları yaratıcı kudretin *rahmaniyet* ve *rahimiyetini* unutmayacak ve her davranışlarında, dokundukları her şeye onun ilahî etkisini ulaştıracaklardır. «Besmelenin her an, her işte tekrarı, insanın, Allah'a şaşmaz ve sürekli cevabı gibidir.»³³ Besmelenin müslümanın günlük hayatında böylesine bir yer tutması gösteriyor ki müslüman bütün düşünce ve davranışlarında merhamet üzere olacaktır, olmalıdır. Nitekim, kendisini, ilk vasıfları yönünden *rahim* ve *rahman* olarak nitelendiren Allah, bütün insanlık kemallerinin toplayıcısı olan Son Peygamberi de «âlemlere rahmet»³⁴ olarak göstermiştir. Peygamber hem *beşîr* (müjdeci), hem de *nezîr*

29 Aynı âyet.

30 Aynı âyet.

31 Beraa sûresi müstesna.

32 Aclûni, 2/119.

33 Gardet, 73.

(korkutucu)dur;³⁵ fakat O'nun esas vasfı beşir olmasıdır, nezirlik istisnaidir.

4. Kolaylık ve Hoşgörü :

Muhammedî tebligatın, başka bir deyimle fıtrat dininin karakteristik vasıflarından biri de hoşgörü ve kolaylıktır. Bu vasfı dile getiren hadiste es-semha tabiri kullanılmıştır³⁶. Semha ve semahet kolaylık ve hoşgörü demektir. Bu kavram daha başka yerlerde sühulet, yüsr, tabirleriyle karşılanmıştır ki ikisi de kolaylık anlamını taşır. Göreceğiz...

Fıtrat düzeni ve hayat mustusu olan bir tebligatın insan ve hayat için en kolay ve ahenkli olanı sunduğu kuşkusuzdur. Yaradılış düzeni olmanın ilk şartı, yaradılış ve insanla çatışmamak, çatışmanın kaçınılmaz şartı da hitap edilen varlığı zora sürmemektir. İnsanı yokuşa süren, hayat ve insan gerçeğiyle çatışıp çelişen ne varsa fıtrata ters, yaradılışa aykırıdır. Böylesi terslik ve aykırılıklar hayat tarafından itilir, insanlık dünyasında uzun süre tutunamazlar. Çünkü insan, bütün şartlandırmalara rağmen, üzerinde bulunduğu fıtratın bir gereği olarak eğriye, çarpıklığa, yaradılışa isyana tümüyle teslim olmaz, olmamıştır. Fakat şunu hemen belirtmek zorundayız ki buradaki hoşgörü ve kolaylık, insanoğlunun, daha doğrusu herkesin kendi kolayına geleni yapması anlamını asla taşımamaktadır. Burada sözü edilen kolaylık, öncelikle şu anlamdadır : Fıtrat dini, insan için, bütün esasları ile en kolay olanı getirmiştir. Yani onun getirdikleri size zor gibi geliyorsa yanılıyorsunuz, esas zor ve hoşgörüden uzak olan, onun dışında aradıklarınızdır. O halde fıtrat dininin getirdikleri ile ona insanlar tarafından eklenen çok titiz bir eşkilde ayırmak lazımdır. Bu titizlik gerektiği gibi gösterilemeyince, semavî din yozlaşır, dejenere olur. Son dinin en büyük mucizesi bu bozulmaya kesinlikle engel olacak bir bahtiyarlığa sahip bulunmasıdır. Bu bahtiyarlık, Son Din'in, Kur'an gibi bir kaynağa dayanması şeklinde ifadeye konabilir. Kur'an, insanoğluna tebliğ edildiği ilk gün kadar taze, el değmemiş bir biçimde ortadadır. Böylesi bir bahtiyarlık insanlık tarihinde yalnız Kur'an'a nasip olmuştur ve bu O'nun en büyük mucizelerinden biridir. İslâm ölçüleri ve

34 Kur'an, Enbiyâ 107.

35 Kur'an, Faatır 24.

36 Buhâri; iman 29; Tirmizi, iman 32.

imamı içinde kalarak şunu rahatlıkla söyleyebileceğiz : İnsanlık dünyası bugün, fıtrat ve fıtrat dini adına aradığı bütün ölçüleri rahatlıkla bulabileceği bir kaynağa sahip bulunmaktadır. Nitekim Son Peygamber, son sözlerinden birinde bu gerçeğe işaretle şöyle buyurmuştur : «Size bir emanet bırakıyorum, ona sarıldığımız sürece asla sapmazsınız. O emanet, Allah'ın gökten yere uzanmış ipi olan Kur'an'dır.»³⁷

Anlaşılmaktadır ki, İslâm yani fıtrat, kolaylık ve hoşgörü dini adına gayret harcayanların yapacakları tek şey, bu dinin kaynağı olan kitabın esaslarının geçerliliğini sağlamak, başka bir deyimle o esasların örtülmesini, dejenere edilmesini, yozlaştırılmasını engellemek olacaktır. Unutmamak gerekir ki fıtrat düzeni olan İslâm adına insanlığa çağlar boyu benimsetilmiş pek çok fıtrat dışı şey vardır. Bunların, Kur'an'ın hakemliğinde, insan hayatından bir bir sökülüp atılması gerekir. Ayıklanması gereken kurumlar vardır, düşünceler vardır, kavramlar vardır. Burada bunları sıralayacak durumda değiliz. Şu kadarını söylemek isteriz : Bazı ekol, düşünce ve kişiler, İslâm dini adı altında fıtrat düzenine insan ve hayat gerçeğiyle çelişen ve çatışan bir yığın kural ve düşünce sokmuşlardır. Bunların ortak yanları, yaradılışa ters düşme ve zorlaştırıcılık olarak tesbit edilebilmektedir. Bu noktada şu gerçeği bir kez daha ahtırlatmakta büyük yararlar vardır : Günümüz insanı İslâmiyet'i bir takım kişilerin düzenledikleri ilmihal kitaplarından öğrenmekte ve böylece İslâm adına belirli devirlerde belirli kişilerin getirdikleri yorumları, daha doğrusu o kişilerin İslâm'dan anlattıklarını İslâm'ın kendisi saymaktadırlar. Bu, İslâm ve insan ruhuna musallat bir tabudur ve inanıyoruz ki, Kur'an adına verilen hizmetlerin en büyüğü bu tabunun yıkılmasına yardım etmek olacaktır. Bir takım kişilerin getirdikleri yorumları, evrensel ve bütün zamanlara uzanan bir düzenin kendisi gibi kabul ettirmeye çalışmak, bütün çıkmazların kaynağı olmuştur.

Hepimiz biliyoruz ki, bir yaradılış dini olan İslâm insanlık durduca varolacak ve insan varoldukça da onun ihtiyaçlarına cevap verecektir. Bu demektir ki İslâm dini hiçbir devirde ve yerde insan ve hayat gerçeğiyle çatışmaz. Çatışmanın görüldüğü her yerde ya bir yanlış anlama, yahut da bir bozma ve saptırma vardır.

İslâm bilginlerinin, Kur'an'ın, Allah kelamı sıfatıyla mahluk olmadığı yolundaki kararlı mücadeleleri herkesin malumudur. Bu kararlılığın temelinde; Kur'an'ı, zamana mahkûm beşer kelamıyla aynı sevi-

37 Dârimî; *fedaailu'l-Kur'an* 1.

yeye indirmeye sebep teşkil edebilecek söz ve davranışlara kapı aralamamak endişesi yatar. Çünkü ilahi kelimeler ve müesseseler ile beşer kelimeleri ve kurumlarının belirgin farkı, bunların birincilerinin zamana yenik düşmemelerine karşın, ikincilerinin zaman tarafından hükümsüz hale getirilmeleridir. Bu olgu, vahy ile aklın ayırıcı niteliği olarak kaydedilmelidir. Bu tesbitin en emin ve çürütülemez delillerinin başında peygamberler tarihi gelir. Bilinmektedir ki, başlangıcından sonuna kadar, bütün peygamberler birbirlerinin tasdikçisi, takviyecisi olmuşlardır. Onların birinin ötekini eleştirdiği, tesirsiz kılmaya çalıştığı görülmemiştir. Aksine, her gelen peygamber, kendinden öncekilerin devamı ve savunucusu olmuştur. Aklın ürünü olan felsefe ve filozoflar tarihinde ise tam tersi bir durum gözlenmektedir. Her filozof kendinden öncekileri tenkidle işe başlar. Hatta filozofik düşüncenin ve bir kurum olarak felsefenin temel esprisi bu tenkit ve çürütme keyfiyetine oturmaktadır.

Bu aslı gerçeği göz önünde tutarak diyebiliriz ki, vahyin en mükemmel ürünlerinin en mükemmel toplayıcısı olan Kur'an her şeyi eskiten zaman tarafından sürekli olarak yenilenmekte, tazelenmektedir. Onu, diğer kitaplardan ve sonuçta O'nun terennüm ettiği anlayışı diğerlerinden ayıran mucizevi yön de budur. Kur'an, insanlık dünyasına her gün âdeta yeniden inmektedir. O halde insanlık O'na her gün yeniden bakmalı, kendi problemlerine O'ndan her gün yeni reçeteler istemelidir. Olabilir ki dün farkedemediği bir gerçeği, bir güzelliği, bir ahengi bugün farkeder. Ezel ve ebedin kitabı, ezel ve ebedin dini olmanın bir gereği değil midir bu? İslâm'ın «kolaylık ve hoşgörü dini» oluşunun bir anlamı da budur kanısındayız. O halde, vahyin koyduğu ölçülere dokunmamak şartıyla, fıtrat dini bünyesinde yakalanabilecek bütün kolaylıkları bulmak ve bunlardan yararlanmak, bizzat fıtrat dininin emridir. Bu genel kuralı saf dışı bırakmaya yönelik tutum ve davranışlar İslâmî olma özelliklerini yitirirler.

Şuraya kadar verdiğimiz ön bilgilerden hareketle şu iki ilkeyi tesbit edebiliriz :

1. İslâm dininde insan ve hayatla çatışan hiçbir emir ve yasak yoktur,
2. Biri zorluk, biri kolaylık arzeden iki ihtimal karşısında kaldığımız anda kolay olanı seçmek, doğrudan doğruya İslâm'ın tavrı ve emridir.

a) Allah ve peygamber, altından kalkamayacağı hiçbir yükü insana yüklememişlerdir. İslâmiyet insanı yokuşa süren, zorlayan, hayatı işkenceye çeviren emir ve disiplinler içermez ve böyle emir ve disiplinleri kendi bünyesinin dışında sayar. Zorluk ve işkence bir yana, «din kolaylıktır»³⁸ ve «dinin en hayırlı olanı en kolay olanıdır.»³⁹ Zor ve ezici olanı seçerek «dinle yarışa giren her kişi mutlaka yere serilir»⁴⁰ «Esası peygamberlik ve rahmet olan din»⁴¹ insan için azap haline getirmek dine en büyük ihanet olacaktır. İbadetler bir işkence, bir sıkıntı değil, bir iç ferahlığı ve yaratıcıya huzur dolu bir yaklaşma oldukları sürece anlam taşırlar. Bunun içindir ki : «Dinde zorlama ve baskı yoktur.»⁴² Dış görünüşü bakımından ne kadar mükemmel olursa olsun, insanın içten gelen isteğinden kaynaklanmayan bir davranış Allah katında değer ifade etmez. Çünkü «bütün davranışlar niyete bağlı olarak anlam kazanmaktadırlar.»⁴³ Bunun da ötesinde «mümin kulun niyeti amelinden üstündür.»⁴⁴ Bu demektir ki insan, içinden geldiği halde yapamadığı şeyin karşılığını, Allah'ın bir lutfu olarak alacak; tam aksine, niyet etmeden sadece bedeniyle yerine getirdiği davranışları karşılıksız kalacaktır.

İslâm, insanı bir köşeye sıkıştırıp ezmediği gibi insanın kendi kendini işkenceye maruz bırakmasına, sıkıştırmasına da karşı çıkmıştır. Kur'an'ın Tahrîm sûresinin ilk âyeti aynen şöyledir : «Ey Peygamber! Allah'ın sana helal kıldığı şeyleri neden kendine haram ediyorsun?» Bir başka yerde ise şöyle deniyor : «De ki : Allah'ın, kulları için çıkardığı süs ve güzelliği, hoş ve temiz rızıkları kim haram etmiş?..»⁴⁵ Bu ilahi beyanlara dayanarak şunu rahatlıkla söyleyebileceğiz : Maddî ve manevî bütün zevkler, en ideal anlamda vahyin gösterdiği helaller dairesinde mevcuttur. Allah bu konuda kulları adına, kullarından daha cömert davranmıştır. Haram alanına çıkıp orada zevk arayanlar fıtratı bozuk, sapmış ve yaradılış ahengi perişan olmuş dejenere ruhlardır. Unutulmamalıdır ki fıtrat dini adına bunu söyleyebilmek için, insanın beyin ve ruhuna pranga vurmamak gerekir. Göz ve gönülleri bü-

38 Buhâri; iman 29.

39 İbn Hanbel, 3/479.

30 Buhâri; iman 69.

41 Dârimî; eşribe 8.

42 Kur'an, Bakara 256.

43 Buhâri, bed'ul-vahy 1.

44 Aclûnî, 2/324.

45 A'râf 32.

tün güzelliklere ve ilahi hoşgörüyü kapalı, katranlaşmış beyinli insanların «İslâm» adı altında ortaya sürdükleri hezeyanları «fıtrat dini» olarak kabul ettirmeye çalışanlar şu iki talihsizlikten biriyle karşı-karşıya kalmaya mahkûmdurlar : İnsanların; dini, hayata zıt bir kurum olarak görerek ondan kaçmalarını seyretmeye veya dinin hayatla çatışan yönlerini düzeltmek için reforma girildiğini görmeye... Oysaki ne fıtrat dini hayat ve insanla çatışır, ne de vahy eliyle düzenlenen alanlarda reformdan sözedilebilir. Fıtrat dini insanla ters düşmediği içindir ki, «dinde reform» sözünün İslâm'da hiçbir anlamı ve yeri yoktur. Reforma ihtiyaç gösteren kurumlar, ilahi olma nitelikleri laftan ibaret kurumlardır. İlahi kelimeler ve kurumla beşeri kelimeler ve kurumların ayırıcı vasıflarından biri de ikincilerin sürekli reform gerektirmelerine karşın birincilerin böyle bir şeye asla muhtaç hale düşmemeleridir. İlahi olanın insanı aşan yanı, yani mucizesi işte buradadır. Fakat bir kez daha belirtmeliyiz ki bunu iddia etmek ve yürürlükte tutmak için ilahi olanı bozmamak, yozlaştırmamak gerekir.

b) Biri zorluk, diğeri kolaylık arzeden iki seçenekle karşılaşıldığında kolaylık arzedenin seçilmesi esastır. Bu islâmî esprinin Hz. Peygamber'ce ısrarla korunduğunu, müminlerin annelerinden Hz. Âişe valide şöyle ifadeye koyuyorlar : «Allah Resûlü biri daha zor, öteki daha kolay iki seçenekle karşı karşıya geldiği her zamanda mutlaka daha kolay olanı tercih etmiştir.»⁴⁶ Aynı Hz. Âişe Son Peygamber'in ahlakından söz ederken : «O'nun ahlakı Kur'an ahlakıydı»⁴⁷ dediğine göre, en kolay olanı seçmek Kur'an'ın emrini yerine getirmek olacaktır.

Allah'ın koyduğu ölçülere dokunulmaz. Bu ölçülerin zedelenmesi insanı İslâm'ın dışına çıkarır. Fakat bu konuda Allah tarafından konmuş kesin bir ölçü yoksa, başka bir deyimle konu mübahlar alanına giriyorsa, o noktada en kolay olanı seçip zordan kaçınmak vahyin ve peygamberin tavrı olmaktadır. Bu tavır bir hadisi şerifte şu şekilde ifadeye konmuştur : «Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın.»⁴⁸

Burada bir noktaya değinmek gerekmektedir : Muhammedî sünnetin yaşanması esasına oturan ve İslâmiyet'in ana kurumlarından biri olan tasavvuftaki «zoru, azîmeti, çileli olanı tercih» prensibini nasıl açıklayacağız? Sorunun cevabı gayet açıktır kanısındayız. Kolay olanı

46 İbn Sa'd; et-Tabakaat, 1/369; Ebû Dâvûd; edeb 4.

47 Müslim; misâfir 139; Ebû Dâvûd; tatavvu' 26; Tirmizî; birr 69.

tercih İslâm'ın insana tanıdığı bir haktır. Fert bu hakkını kullanmaya-bilir. Önemli olan, bu hakkın varlığının inkâr edilmemesidir. Varlığı kabul ve ilan edilen hakkın, sahibi tarafından kullanılmaması ise, bir fedakârlık olduğu için ahlakî faziletler arasında sayılır ve failine değer kazandırır. Kötü olan, böyle bir hakkın reddi ve bu hakkından vazgeçmeyecek şahsı feragata zorlamak, özellikle böyle bir davranışı İslâm'ın emri gibi göstermeye kalkmaktır. Hristiyanlık, Budizm vs. gibi dinlerde bu espri gözden uzak tutularak, «yanağının birine vurana ötekini çevir» formülü, yaratıcının emri gibi gösterilmiş ve fıtrat düzeninden sapılmıştır. İslâm, fıtrat düzeninin en mükemmel koyucusu olarak, yanağına vurulan şahsa şöyle demektedir : «Yanağına vuranın yanağına vurmak senin hakkındır, fakat kendi isteğinle bu haktan vazgeçersen bir üstünlük ve fazilet göstermiş olursun. Artık karar senin; ister hakkını al, ister feragat et!» Bu evrensel prensibin temelinde *«haklar ancak sahipleri tarafından bağışlanabilir»* kuralı yatmaktadır. Bu kurala göre, hakkın sahibi kimse onu ancak o bağışlayabilir. Eğer bir hak kulunsa, Allah «Allahlık» vasfını kullanarak bu hakkı başkasına vermiyor. Bu yüzdendir ki «kul hakkına Allah karışmaz» formülü İslâm hukuk ve ahlakının geleneksel prensipleri arasına girmiştir. Bir insan, Allah ile ilişkileri bakımından velilik mertebesine çıksa ve kul hakları bakımından, mesela bir insana bir kuruluş borcu olsa bu bir kuruluş, Allah tarafından kendisine bağışlanmıyor. O bir kuruluşluk borçtan kurtulmak, onun sahibinden helallik almaya bağlıdır. Bunun aksi de geçerlidir : Bir insanın üzerinde hiçbir kul hakkı olmasa ve fakat Allah ile ilişkilerinde çok bozuk bir hayat yaşamış olsa, mesela hiçbir ibadeti bulunmasa Allah onu yine de cennetine koyabilir. Çünkü bu insanın ihlal ettiği hakların sahibi Allah'tır ve Allah kendi haklarını çiğneyenleri bağışlamakta hudutsuzca yetkilidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse : İslâm'ın tanıttığı Allah, başkalarına ait hakları birinden öbürüne devretme konusunda kudret ve yetkisini kullanmamaktadır. Kendine ait hakkı isteyen hakkını vermek için hakemlik yapmakta, müeyyide uygulamakta, fakat hak sahibine hiçbir baskı yapmamaktadır. Söylediği sadece bir tavsiye cümlesidir : «Affe! meniz beni sevip saymaya daha yakındır⁴⁹. Fakat, son karar daima hak sahibinin olacaktır.

Merhametle ilgili olarak verdiğimiz bilgileri, İslâm Peygamberi'nin iki davranışına ve bazı sözlerine yer vererek noktalayalım.

48 Buhâri, cihad 164; Müslim; cihad 5; Ebû Dâvûd; edeb 17.

49 Kur'an, Bakara 237.

Bilindiği gibi Mekke fethi Ramazan ayında gerçekleştirilmiştir. Bu fetih sırasında bir ikindi vakti Allah Resûlü eline bir bardak su alıp havaya kaldırdı ve sahâbîlerin gözleri önünde içti. Bu hareketle O, sahâbîlerin sefer şartlarına riayetle oruçlarını bozmalarını emretmiş oluyordu. Çevreden itirazlar belirdi : «Neden böyle yapıyorsunuz, içimizde orucunu açmak istemeyenler var.» Allah Resûlü şöyle seslendiler : «Hâlâ oruçlu olanlar, isyan içindedirler, hâlâ oruçlu olanlar isyan içindedirler...»⁵⁰ Bu peygamber davranışı ve ona öngelen olayların tetkikinden şu sonuçları çıkarıyoruz :

1. Daha önceden herkesin orucunu bozması söylenmiş, fakat bazıları bu kolaylığı iterek, zor olanı yani azîmeti tercih etmişlerdi. Allah Resûlü bunu biliyordu. Böyle bir tutumun ordu bünyesinde rahatsızlıklar meydana getireceği malûmdu. Çünkü bu durumda oruçlarını bozmayanlar, bozanları hor görerek takva bakımından zayıf insanlar telakki edeceklerdi. Yani istismara müsait bir ortam doğacaktı. Bunun önlenmesi gerekiyordu ve bunun için, suyun herkes önünde ayakta içilmesi gibi açık ve net bir tavır takınıldı.

2. Oruçlarını bozmayanlar, pekiştirilmiş bir ifadeyle «isyancı» olarak nitelendiriliyor. Demek oluyor ki bazen bir ibadeti terkeden onu yerine getirenden daha iyi bir iş yapmış olabiliyor. Bunun için gerekli şart vahy yani Allah veya peygamberin emrine uymuş olmaktır. Anlaşıyor ki bir davranış nefsanî dürtüleri tatmin, vahyin ölçülerine uygunsuzluk ve inat içinde icra ediliyorsa, ibadet olma bir yana, doğru dan isyan haline geliyor.

3. Allah Resûlü'nün uygulaması, ikindi vakti gibi, orucun bitmek üzere olduğu bir sırada yapılıyor. Bu, yerleştirilmek istenen prensibin kalıcılığını ve etkisini sağlamak bakımından çok anlamlıdır.

İkinci olay şudur : Asrısaalette bir bedevî Medine'ye gelmişti. Peygamber Mescidi'ne giren bu bedevî, hiç çekinmeden mescidin bir köşesine işemiş ve oradaki sahâbî topluluğu tarafından hemen farkedilmiştir. Bazı sahâbîler, adamın üstüne yürüyerek bu terbiyesizliği cezalandırmak istediklerinde Hz. Peygamber buna engel oldu ve şöyle buyurdu : «Dokunmayın! İşediği yere bir kova su dökün olsun, bitsin.

Unutmayın ki bizler kolaylaştırıcı olarak gönderildik, zorlaştırıcı olarak değil.»⁵¹

Kolayı ve kolaylığı seçmeye tanıdığı önceliği iki davranışıyla örnekledirdiğimiz Son Peygamber konuya şu sözleriyle de aydınlık getirmektedir : «Allah, koyduğu yasakların uygulanmasını sevdiği gibi, koyduğu kolaylıkların kullanılmasını da sever.»⁵² Ve : «Kul, rabbinin affını nasıl seviyorsa, Allah da koyduğu kolaylığın uygulanmasını öyle sever.»⁵³

5. Cihad :

İslâm'ın ana özelliklerinden biri de onun bir cihad dini oluşudur. Nedir cihad? En kestirme ifadeyle, müminin kâinat karşısındaki tavrı olarak nitelendirebiliriz cihadı. Esasen, yeryüzünde «Allah'ın halifesi»⁵⁴ olarak bulunan insanın bütün varlığı cihaddan ibarettir. Cihad, insanın kendisini ve çevresini Allah'ın, yani halifesi sıfatıyla hizmetinde bulunduğu varlığın isteği yönünde arındırması ve şekillendirmesi gayretidir. Bunu silahlı çarpışma, harp anlamında değerlendirmek, cihadın sadece bir boyutunu dile getirmek olur. Ateşin belirgin vasfı yakmak, suyunki söndürmek, ışığı aydınlatmak olduğu gibi müminin belirgin vasfı da, eşya ve olayları yaratıcının istediği yönde şekillendirmek için çırpınmaktır. Bu olguya cihad diyoruz. Cihadın temel esprisini kavramak için insanın kâinat karşısındaki durumuna, Kur'an'ın bakışını hatırlamak gerekir. Kur'an, insanın yaradılışından bahsederken onu yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak gösteriyor demiştik. Bu ne demektir? Sorunun cevabını yine Kur'an'da buluyoruz : İnsan kâinat önünde mahkûm değil, kâinata hakim bir varlık olarak yaratılmıştır. Fıtrat dini, başka bir ifadeyle Kur'an bu hakimiyeti gerçekleştirmesi için insana ışık tutmaktadır. Bu hakimiyetin sağlanması için harcanması gereken büyük gayretin adıdır cihad. Şu noktaya da, yeri gelmişken işaret etmekte yarar vardır : 19. yüzyıldan beri birçok psikolog ve sosyoloğun, dinin oturduğu psikolojik bazı, insanın kâinat karşısında duyduğu acz ve korku olarak gösterdiklerini biliyoruz. İşte bu tesbitin İslâm dü-

51 Buhâri, edeb 35.

52 İbn Hanbel, 2/108.

53 Münziri, 2/135.

54 Kur'an, Bakara 30.

süncesi açısından savunulacak en küçük bir yanı yoktur. Bunun tam aksi geçerlidir İslâm düşüncesinde. Yani «din» insanın kâinat karşısındaki çaresizlik ve korkusuna bir cevap, bir sığınak değil; insanın kâinata hakimiyetine giden yolun ışığı ve aynı hakimiyeti sağlamak için yapılan yürüyüşün takviyecisi ve teşvikçisidir. Kur'an şöyle diyor : «Görmediniz mi ki Allah göklerde ve yerde olan her şeyi sizin emrinize boyun eğdirmiştir...»⁵⁵ Ve : «...Yine o Allah denizde akıp gitmek için gemileri sizin emrinize boyun eğdirdi. Gündüzleri size boyun eğdiren de O'dur. Yine O, güneşi ve ayı da şaşmaz görevliler olarak size boyun eğdirmiştir. Geceyi gündüzü size boyun eğdiren de O'dur. Bütün bunlardan sonra O, istediğiniz her şeyi size vermiştir. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayıp bitiremezsiniz...»⁵⁶ Burada sergilenen keyfiyet islâm bilginlerince «*teshîr*» yani kâinatın insanın emrine boyun eğdirilişi olarak adlandırılmıştır. Cihad, bu teshîr keyfiyetinin gerçekleştirilmesi için verilen mücadelenin adıdır. O halde, insanın kâinata hakimiyetine yönelik ilmi, edebi, sınaî, stratejik, dinî, zirafî vs. bütün gayretler cihad bünyesi içinde değerlendirilebilir. Bunun içindir ki Kur'an : «İnsan, varlıkların çatışma, çekişme ve didinmeye en düşkün, en yakın ve en yatkın olanıdır»⁵⁷ diyor.

İnsanın kâinata hakimiyetini hem hareket noktası, hem de gaye nokta olarak belirleyen İslâm kendi bağlılarının, insana layık görülen bu ulvî memuriyetin gerçekleştirilmesinde en büyük rolü oynamalarını istemektedir. Kur'an bu en büyük ve fakat en şerefli göreve «*emanet*» demektedir. Emanet, insandan başka hiçbir varlığın sırtlamaya cesaret edemediği bir görevdir ve insanın çilesi de, şerefi de bu görevi üstlenmiş olmaktan gelmektedir: «Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenip üstlenmekten çekindiler, korktular. İnsan, çok zâlim ve çok bilgisiz olduğu halde bu yükü yükledi.»⁵⁸ Demek oluyor ki insan, daha önce de sözünü ettiğimiz Mısak gününde yani ezelde bu emaneti yüklenmekle iki başlı bir zorluğu yenmeyi kabullenmiştir: Emanetin gereğini yerine getirmek, zâlimlik ve cahilliğini yenmek. O halde insan bir yandan kendini kuşatan âlemlerle mücadele ederken bir yandan da kendi kuşattığı âlemlerle mücadele etmek zorundadır. Bunu: «İnsan hem kâinatı, hem de kendini yenmek zo-

55 Kur'an, Lukmân 20.

56 Kur'an, İbrahim 32-34.

57 Kur'an, Kehf, 54.

58 Kur'an, Ahzâb 72.

rundadır» şeklinde de ifade edebiliriz. Ve diyebiliriz ki mümin hem kendi kuşattığı âlemden, hem de kendini kuşatan âlemlerde aynı anda sürüp giden bir cihadın içindedir. İslâm büyükleri, müminin iç dünyasında verdiği mücadeleye «iç cihad: Bâtinî cihad», dış dünyada verdiği mücadeleye «dış cihad: Zâhirî cihad» demektedirler. Buna bağlı olarak iç dünyada gerçekleştirilen fetihler «iç fetih», dış dünyada gerçekleştirilen fetihler «dış fetih» adını almaktadır. İç âlemden cihadın «tezkiye, tasfiye» yani benliği temizleme, dış âlemden cihadın ise «Allah'ın dinini yüceltip yaymak» adını aldığını da biliyoruz. Ve biliyoruz ki İslâm düşüncesi iç cihadın zafere ulaşmadığı yerde dış cihadın hiçbir anlam ifade etmeyeceğini ısrarla belirtir: «Allah, bir topluluğu, o topluluk iç dünyalarında olup bitenleri değiştirmedikçe, asla değiştirmez...»⁵⁹ Bu yüzdendir ki İslâm düşüncesi iç cihada «en büyük cihad: Cihad-ı ekber», dış cihada «en küçük cihad: Cihad-ı asgar» demektedir.⁶⁰

Cihadın tesbit ettiğimiz bu Kur'anî hareket noktası bizi şu kuralı ifadeye muktedir kılmaktadır: Müminin aslı tavrı cihad tavrıdır. Buna, ilahî gerçekler yönünde kendini ve dış dünyayı şekillendirme çabası da diyebiliriz. İslâmiyet, mesela, tebliğ için özel kadrolar ön görmemiş, özel bir «tebliğ mesleği»nden söz etmemiştir. Kur'an'ın: «İçinizden, insanları hayra çağırarak ve iyilikle emredip kötülükten alıkoyacak bir topluluk bulunsun. İşte bu topluluk kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.»⁶¹ âyetine dayanarak, «tebliğ farz-ı kifayedir, bir kısım müslümanların bunu yapmasıyla diğerleri bu görevden muaf hale gelir» diye bir kanaat belirtmek isabeti tartışmaya açık bir tesbittir. Bir defa buradaki «içinizden» deyişimiyle sadece müslümanların mahatap alındığını söylemek mümkün müdür? Hitabın insanlığa olması halinde, tebliğe memur topluluk bütün müminler olacaktır. Nitekim âyette topluluk diye çevirilen kelime «ümmet» kelimesidir. Bu da gösteriyor ki hitabın bütün insanlığa yönelik olduğunu kabul daha uygundur. Bütün insanlık içinde müminler topluluğu yani İslâm Ümmeti ilahî gerçekleri bildirmek ve hakim kılmakla görevlendirilmiş oluyorlar. Bu âyetin birkaç satır yukarısında söze: «Ey iman edenler...» diye başlanmakta ise de söz konusu âyet müstakil bir beyan olarak alınabilir. Yani burada *siyâk* ve *sibâk*, zorlayıcı bir rol oynamamaktadır.

Şunu da ilave edelim ki bütün bunlar geçersiz farzedilse dahi âyet-

59 Kur'an, Ra'd 11.

60 Bu mealde ve hadis olduğu söylenen bir söz için bk. Aclûni, 1/424.

61 Âli İmrân 104.

teki «topluluk», bulunması gereken asgarîyi ifade eder. Nitekim buradaki emri, kifâye farz olarak adlandırılan bilgiler bu aslî noktaya dikkat çekmiş olmaktadır. Asgarinin bulunmaması Allah'a isyan ve ümmet için felâkettir.

Geniş anlamda cihad ve onun dar anlamda ele alınışı olan tebliğ, zamana, mekana ve şahsa göre boyut ve anlam kazanır. Bunu, sadece cephede savaş veya sadece sözlü nasihat olarak dondurmamak kesinlikle yanılmaktır. Cihad ilahî emirleri insana ulaştırmak ve varlığı bu emirler istikametinde şekilendirmek ve yürütmek gayretidir. Bu gayret neyi gerektiriyor ve gereken nasıl icra ediliyorsa cihad odur.

BİBLİYOGRAFYA

- Aclûni, İsmâil b. Muhammed el-Cerrâhi; *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbâs*, Beyrut, I-II, 1351.
- Bakıllâni, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib; *et-Temhîd*, Beyrut, 1957.
- Boisard, Marcel A.; *L'Humanisme de l'İslâm*, Paris, 1979.
- Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil; *es-Sahih*.
- Curcâni, es-Seyyid eş-Şerif; *Ta'rifât*.
- Dârimi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman; *es-Sünen*.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî; *es-Sünen*.
- Gardet, Louis; *Les Hommes de l'İslâm* (Hachette nşr.), 1977.
- İbn Hanbel, Ahmed; *el-Müsned*.
- İbn Sa'd, Muhammed; *et-Tabakaatu'l-Kübrâ*, Beyrut, I-IX, 1960-1965.
- Likaanî, Abdüsselâm; *Cevheretü't-Tevhid* (alfabetik).
- Münziri, Zekiyyüddin Abdülazim; *et-Tergîb ve't-Terhîb*, Beyrut, I-IV, 1968.
- Müslim, Ebû Hüseyin ibn el-Haccâc; *es-Sahih*.
- Nesâi, Ebû Abdirrahman b. Şuayb; *es-Sünen*.
- Öztürk, Yaşar Nuri; *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Tavâsin*, İstanbul, 1976.
- Pelet, Louis; *Le Sentiment Religieux et la Religion*, Paris, 1935.
- Sezer, Baykan; *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul, 1981.
- Tirmizî, Ebû Muhammed b. İsa; *es-Sahih*.